

Ksenija Škarić – Vanesa Gjini

Hrvatski restauratorski zavod
Nike Grškovića 23
HR - 10000 Zagreb

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljen / Received: 16. 5. 2019.

Prihvaćen / Accepted: 20. 6. 2019.

UDK / UDC: 7.033.5:726.591](497.5)(210.7Rab)

7.025:726.591](497.5)(210.7Rab)“20“

7.071Moronzon, M.

DOI: 10.15291/ars.2923

Nove spoznaje o korskim sjedalima u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu

New Insights about the Choir Stalls
in the Church of the Assumption of
the Blessed Virgin Mary in Rab

SAŽETAK

Istraživanja kasnogotičkih korskih sjedala koja je Hrvatski restauratorski zavod proveo 2018. godine u župnoj crkvi, negdašnjoj katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu upućuju na postupan tijek gradnje klupa koji se odvijao u fazama, a dovršen je 1445. godine. Pored oblikovnih i tehničkih sličnosti između zadarskih i rapskih korskih sjedala, pripisanih rezbarskoj radionici Mateja Moronzona, na njima su zamijećene znatne razlike u koncepciji polikromije. Od dovršetka gradnje do danas korska sjedala u Rabu najmanje su dvaput planski preinačena. Obnova u drugoj polovini 17. stoljeća osobito je zanimljiva kao pokušaj modernizacije pojednostavljenjem oblika i uvođenjem novih elemenata koji su uvjerljivo integrirani. Kasnije preinake trajno su ostale istaknute kao strano tijelo.

Cljučne riječi: Rab, cvjetna gotika, Matej Moronzon, korska sjedala, polikromija, konzervatorsko-restauratorska istraživanja

ABSTRACT

Research on the late Gothic choir stalls in the parish church of Rab, formerly the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, conducted by the Croatian Conservation Institute in 2018, indicates a gradual construction of the benches, which took place in several stages and was completed by 1445. In addition to the stylistic and technical similarities between the choir stalls in Zadar and Rab, both of which have been attributed to the woodcarving workshop of Matteo Moronzon, significant differences in the concept of polychromy have been observed. Since their completion, the choir stalls in Rab have been purposefully modified at least twice. The renovation in the second half of the 17th century is particularly interesting as an attempt to modernize them by simplifying their form and introducing new elements that are convincingly integrated. Subsequent modifications have remained conspicuous as a foreign element.

Keywords: Rab, *gottico fiorito*, Matteo Moronzon, choir stalls, polychromy, conservation and restoration research

1.
Rab, korska sjedala, sjeverno krilo
(izvor: Hrvatski restauratorski
zavod, Lj. Gamulin, 2015.)

Rab, choir stalls, north wing

2.
Rab, korska sjedala, južno krilo
(izvor: Hrvatski restauratorski
zavod, Lj. Gamulin, 2015.)

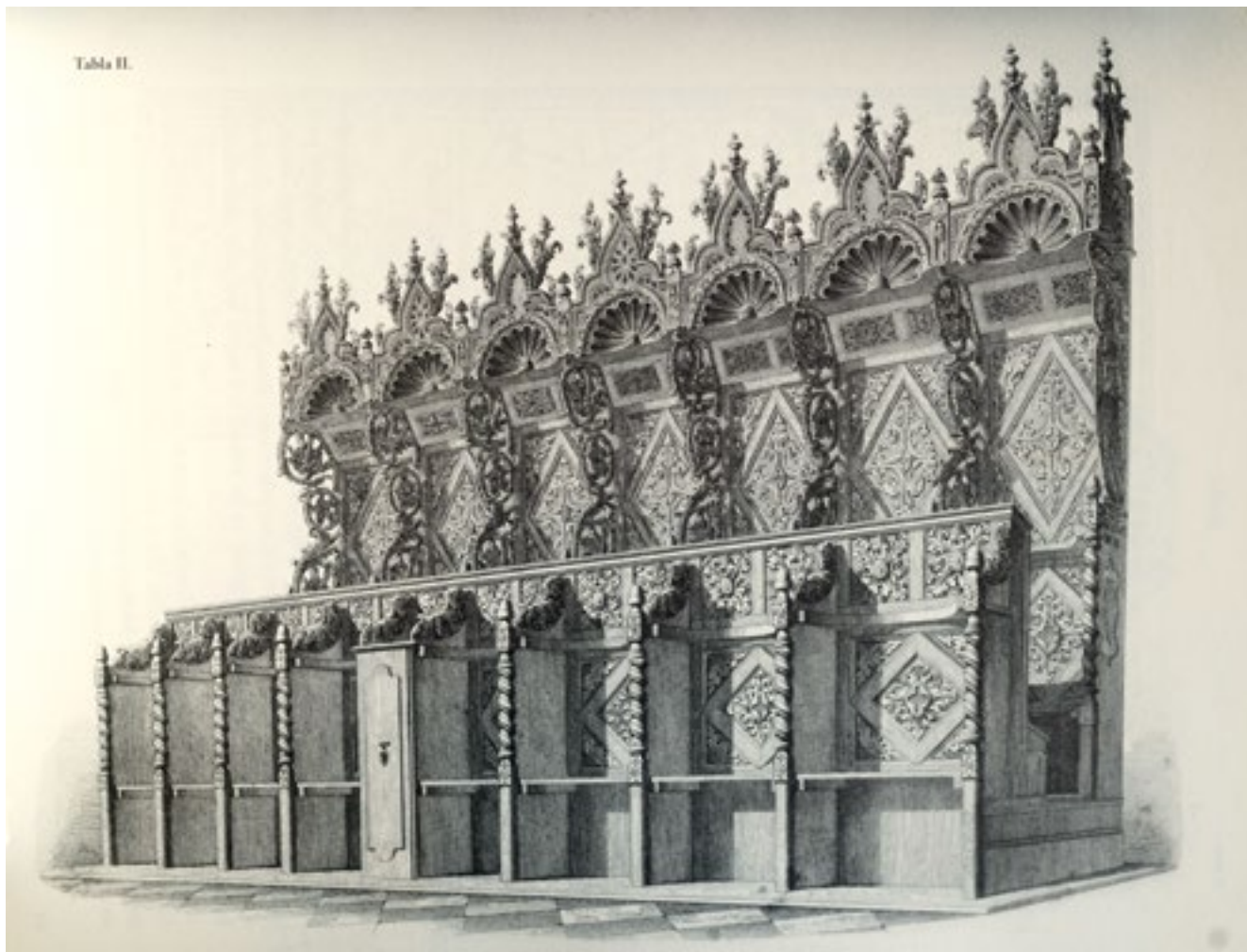
Rab, choir stalls, south wing

3.
Winfried Zimmermann, crtež
južnog krila korskih sjedala u
Rabu, 1859. (izvor: RUDOLF
EITELBERGER VON EDELBERG
/bilj. 2/, tabla II. Objavljeno s
odobrenjem nakladnika)

Winfried Zimmermann, drawing of
the south wing with the choir stalls
in Rab, 1859

Drvena korska sjedala podignuta tijekom prve polovice 15. stoljeća u prezbiteriju crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu sastoje se od dvaju krila s po dvama redovima sjedala, građenih kao osam istovjetnih ćelija međusobno odvojenih pregradama (sl. 1 i 2). Stražnji red sjedala natkriljen je visokim istakom bogato ukrašenim arhitektonskim, vegetabilnim i figuralnim rezbarijama tipičnim za cvjetnu gotiku. Na sjeveroistočnoj strani, pod zadnjim lukom arkade prezbiterija, smještena je još jedna odvojena klupa bez pregrada, a na jugoistoku izdvojeno biskupovo sjedalo s kojim je spojena još jedna klupa. Na zapadnim bočnim stranicama nalazimo izrezbarenu godinu izrade (MCCCCXLV) te urezan monogram autora, a među četirima grbovima pokrovitelja prepoznaju se oni rapskih patricijskih obitelji Nimira i Cernotta.¹ Konзерvatorsko-restauratorski radovi provedeni na korskim sjedalima 2018. godine usredotočili su se prvenstveno na otkrivanje nepoznate prvotne polikromije te na arhivska i tehnička istraživanja poduzeta radi prikupljanja podataka o njihovim obnovama.²

Korska sjedala u prezbiteriju rapske župne crkve i negdašnje katedrale zapazio je Rudolf Eitelberger von Edelberg pri dokumentiranju spomenika u Dalmaciji 1859. godine, provedenog u suradnji s arhitektom Winfriedom Zimmermannom, koji je tom prilikom izradio i najstariji poznati crtež jednog krila (sl. 3). U knjizi *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije (Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens)* von Edelberg je korska sjedala opisao kao venecijanski rad srodan klupama u crkvi Frari i obilježen ugraviranom godinom 1445.³ Sličnost s korskim sjedalima

4.
T. G. Jackson, Arbe. Duomo. Sept.
1884., akvarel (izvor: Muzej grada
Splita)

T. G. Jackson, Arbe. Duomo. Sept.
1884, watercolour

u zadarskoj katedrali prvi ističe Thomas Graham Jackson, koji u putopisu *Dalmatia, the Quarnero and Istria* iz 1887. godine zapaža da je riječ o tipu venecijanskog stolarskog rada koji se može naći po Dalmaciji.⁴ Njegov akvarel iz 1884. godine (sl. 4) prikazuje korska sjedala iz drugog očišta nego Zimmermannov, odnosno s jugoistoka iza ciborija.⁵ Premda sumarniji i manje detaljan, ustvari je pouzdaniji kao dokument tadašnjeg izgleda korskih sjedala jer ne uključuje proizvoljnosti kakve nalazimo u Zimmermannovu crtežu.

Dagobert Frey u članku *Der Dom von Arbe* iz 1912. također spominje sličnost rapskih korskih sjedala s onima u zadarskoj katedrali, ali i trogirska drži vrlo bliskima, te ona u Poreču, u crkvama Sv. Marije i Sv. Franje u Zadru, u Hvaru i Lopudu.

Prema njegovu sudu, tip sjedala široko je rasprostranjen u Dalmaciji, ali s ishodištem u Veneciji, čiji su tipični elementi niše i školjke iznad stražnjeg reda sjedala, sedlasti luk, kasnogotički prepleti lišća, vitičasto isprepletene pregrade te proroci koji izviruju iz cvjetnih čaški.⁶

Još više pojedinosti, donosi W. Von Schleyer u knjizi *Arbe. Stadt und Insel. Ein Schatzkastlein der Natur und Kunst in Dalmatien* iz 1914. godine, u kojoj objavljuje i osam fotografija korskih sjedala.⁷ Schleyerov je pogled „konzervatorski“, pogled tehnički potkovanog znalca: on zapaža tehničke detalje (premda možda ne uvijek točno),⁸ prepoznaje kasnije preinake, vidi sačuvane tragove pozlate, pa čak predlaže i rekonstruiranje fijala i figurativnih završetaka prema analogiji sa sjedalima u Zadru i Trogiru. Njegovo uvjerenje da su na istaku visokih sjedala postojala poprsja, te ih je stoga opravdano rekonstruirati, temelji se na tezi da su sve tri umjetnine nastale prema istom predlošku i u istoj radionici (možda Andrije Alešija), koja je radila pod utjecajem venecijanske umjetnosti, ali uz ponešto provincijalne grubosti u izvedbi.⁹ Slično mišljenje, samo bez ograda, iznosi Vladislav Brusić u monografiji *Otok Rab* iz 1926. godine, kada piše da su korska sjedala izradili domaći, dalmatinski majstori, među kojima je Andrija Aleši.¹⁰ Sljedeće, 1927. godine, izlazi fotografska monografija Ćirila Metoda Ivekovića *Bau-und Kunstdenkmale in Dalmatien, VI: Die Inseln Rab-Hvar-Korčula* u kojoj je reproducirano pet fotografija rapskih korskih sjedala.¹¹

Ljubo Karaman posvetio je poglavlje svoje knjige *Umjetnost u Dalmaciji. XV. i XVI. vijek* korskim (kornim) sjedalima, kao davnoj tradiciji dalmatinskog primorja. Karaman piše da ih najviše potječe iz 15. stoljeća te da su izrađena u mletačkom kasnogotičkom kićenom slogu, ali kao djela domaćih majstora.¹²

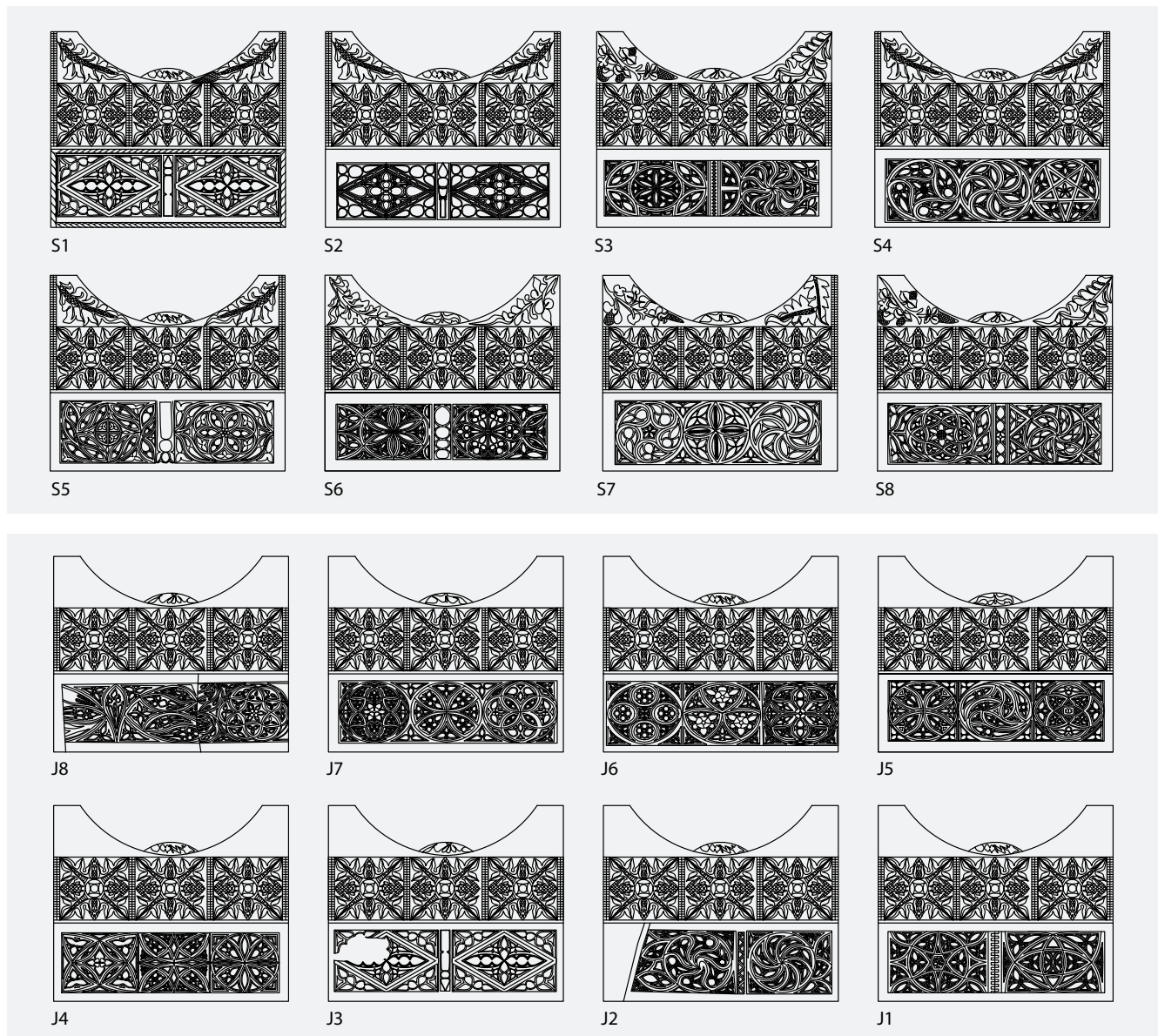
Istražujući zadarsku arhivsku građu, Cvito Fisković prvi je povezo zadarska korska sjedala s imenom venecijanskog rezbara Mateja (Andrijina) Moronzona, čime je dokazao da je on boravio i radio u Zadru. Između ostaloga, 1959. godine objavljuje dio dokumenta od 23. srpnja 1418. godine kojim se Moronzon obvezao zadarskom nadbiskupu Luki iz Ferma i plemiću Tomi Petrici, zastupniku stolne crkve, napraviti drveni kor s nižim prednjim i višim stražnjim izrezanim, ukrašenim sjedalima, te s istaknutom nadbiskupskom stolicom, i to prema uzorku koji je predao nadbiskupu.¹³ Time su pripremljeni temelji za atribuiranje rapskih korskih sjedala Moronzonovoj radionici.

Ivo Petricoli zamjećuje da je, uz pretpostavku da se klupe mogu pridružiti Moronzonovu korpusu, vidljiv i udio pomoćnika slabije kvalitete.¹⁴ Premda trogirsko korska sjedala rezbara Ivana Budislavića također drži vrlo srodnima, prednost ipak daje Moronzonu zbog oblikovanja „boljih“ proroka i Bogorodice koji su posve srodni Moronzonovim arhivski potvrđenim skulpturama iz zadarske katedrale te zbog ugraviranog monograma (MTVS ANT), čiji se prvi dio može povezati s Matejevim imenom.¹⁵

U novije vrijeme djelatnost drvorezbarske obitelji Moronzon istraživala je Barbara Španjol Pandelo, koja je provela pomnu komparativnu analizu oblikovanja zadarskih i rapskih korskih sjedala i zabilježila sličnosti i razlike u odabiru i oblikovanju pojedinih ornamenata.¹⁶

Prvotna polikromija

Za razliku od trogirskih i zadarskih korskih sjedala, one u Rabu na prvi pogled nemaju nikakvog oslika, već samo poluprozirne smeđe do crne premaze koji im daju izgled starog ili petrificiranog drva. Međutim, kada su 1445. godine dovršena, rapska sjedala izgledala su posve drukčije nego danas, jer su se oslikana područja živih boja suprotstavljala plohamo boje i teksture drva, koje su bile zaštićene samo lakom toplog tona. Danas je prvotna polikromija sačuvana tek fragmentarno, ali u nedostatku drugih izvora i ti fragmenti iz prošlosti prenose važne podatke.

5.
Sjeverno krilo, rezbarije s donje strane školjki i kose daščice različitih oblika (izvor: Hrvatski restauratorski zavod, M. Kamenar, 2018.)

North wing, carvings on the underside of the shells and oblique laths of various shapes

6.
Južno krilo, rezbarije s donje strane školjki i kose daščice različitih oblika (izvor: Hrvatski restauratorski zavod, M. Kamenar, 2018.)

South wing, carvings on the underside of the shells and slanted laths of various shapes

Najveće iznenađenje konzervatorsko-restauratorskih istraživanja provedenih 2018. godine nisu bile tamno prebojene, a nekoć višebojne površine – takvo nam je stanje poznato s drugih predmeta, uključivo s korskih sjedala u zadarskoj katedrali. Upravo suprotno, iznenađuje što su neke površine ostale sačuvane u prvotnom koloritu. Riječ je ponajprije o ploham s donje strane školjki, iznad sjedalica visokih sjedala. Zasjenjene i skrivene frontalnom pogledu, one su ipak začuđujuće velike površine koje nikad nisu bile prebojene, dok na ostalim dijelovima nalazimo i do sedam slojeva smeđih i crnih premaza kojima se nastojalo poništiti šarenilo i svesti klupe na, barem u koloritu, suzdržan komad namještaja. Rezbarene prema istom predlošku (sl. 5 i 6), te se površine na sjevernom i južnom krilu znatno razlikuju u polikromiji. Na sjevernom krilu oslikane su tako da se izmjenjuje boja lakiranog drva na kojem su crtežom istaknute žile i bordure lišća s ploham crvene i plavozelene boje (sl. 7).¹⁷ Crveno obojeni cvjetovi dodatno su ukrašeni crtežom, a veće plavozelene plohe jednostavno ali efektno razigrane žutim točkicama. Gdjeod je

7.
Sjeverno krilo, detalj s kosom
daščicom i rezbarijom s donje
strane školjke (izvor: Hrvatski
restauratorski zavod, Lj. Gamulin,
2019.)

North wing, detail with a slanted
lath and carving on the underside
of a shell

8.
Južno krilo, detalj s kosom
daščicom i rezbarijom s donje
strane školjke (izvor: Hrvatski
restauratorski zavod, Lj. Gamulin,
2019.)

South wing, detail with a slanted
lath and carving on the underside
of a shell

izrezbaren niz naizmjeničnih zubaca, polja su naizmjenično obojena crveno i plavo-zeleno. Kolikogod su ti dijelovi dobro sačuvani na sjevernom krilu, na južnom su, zbog korištenja vrste drva slabije trajnosti – topole – gotovo posve uništeni (sl. 8).¹⁸ Jedina boja koju nalazimo na južnoj strani jest zelena, pa su i od nje sačuvani tek ostatci (sl. 9). Stoga je moguće, premda ne i izvjesno, da su rezbarije s donje strane školjki na južnom krilu, za razliku od onih na sjevernoj strani, bile monokromne. Nadalje, činjenica da je istovjetni rezbareni ukras izrađen u drugoj vrsti drva te da se kolorit, a možda i koncept polikromije, na sjevernom i južnom krilu razlikuju, upućuju na vjerojatnost da dva krila nisu rađena istovremeno.

Donekle iznenađuje što biskupsko sjedalo nije mnogo bogatije oslikano od ostalih, te se ističe uglavnom drukčijim izborom boja (sl. 10).

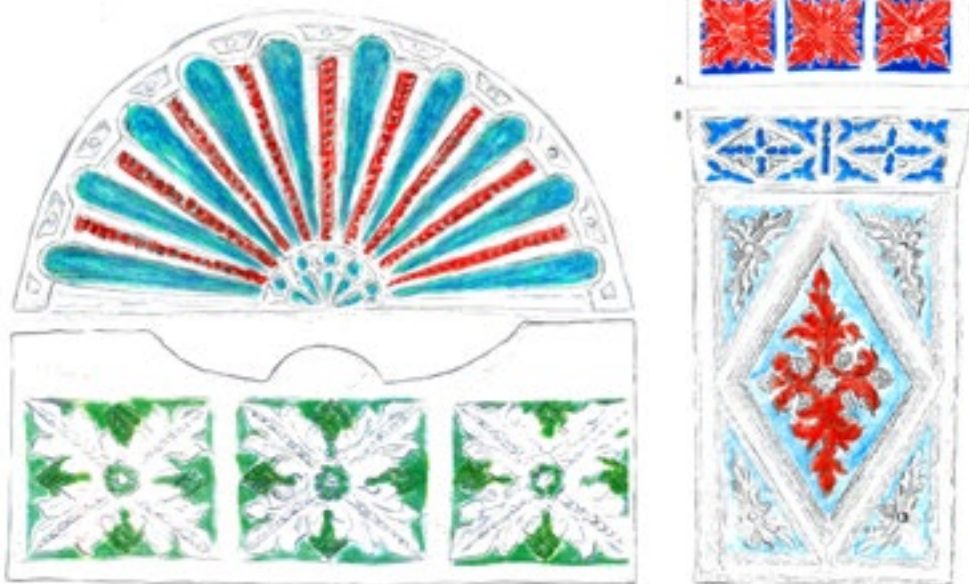
Općenito je sjeverno krilo bilo slikarski dorađenije od južnog. Ispod sadašnjih smeđih i crnih premaza u poljima poledinskih ploča visokog sjedala u bliskom

9.
Južno krilo, prikaz prvotne
polikromije na školjki i plohi ispod
nje (crtež: V. Gjini, 2019.)

South wing, depiction of the original
polychrome decoration of the shell
and the surface underneath

10.
Biskupsko sjedalo, prikaz prvotne
polikromije. A) na plohi ispod
školjke, B) na poleđini s kosom
daščicom (crtež: V. Gjini, 2019.)

Episcopal seat, depiction of the
original polychrome decoration: A)
on the surface below the shell, B)
in the back, with a slanted lath

infracrvenom području vidljive su naslikane vinjete kojima su ravne plohe bile ukrašene (sl. 11). Nanesen na bijelu ili zelenu površinu, taj se crtež nalazio čak i ispod rezbarenih aplikacija, upućujući na to da je dovršen prije izrade i apliciranja rezbarija. Može se pretpostaviti da je konstrukcija sjevernog krila bila dovršena i slikarski urešena mjesecima, moguće i godinama, prije dovršetka i postavljanja vegetabilnih aplikacija. Naime, da je to razdoblje trebalo biti kratko, ne bi bilo smisla ukrašavati površinu crtežom koji će uskoro biti pokriven.¹⁹ Vinjete ne nalazimo na južnom krilu, što ponovno navodi na zaključak da se oslikavanje južnog krila nije odvijalo istovremeno sa sjevernim. Imajući ove činjenice u vidu, držimo uvjerljivom pretpostavku da je izrada južnog krila započela poslije, ali je dovršena u kra-

11.
Sjeverno krilo, poledina visokog
sjedala, snimak u bliskom IC
području (1000 nm). ispod
naknadnih premaza naziru se vitice
(izvor: Hrvatski restauratorski
zavod, Lj. Gamulin, 2019.)

North wing, back of the high seat
in the close IR field (1000 nm):
tendrils are discernible below the
subsequent coatings

ćem roku te su aplikacije postavljene ubrzo po izradi konstrukcije. Toj hipotezi u prilog ide i činjenica da je upravo na južnom krilu, na njezinoj bočnoj stranici prema brodu crkve, istaknut natpis s godinom koja u pravilu označava dovršetak radova.

Između polikromije zadarskih i rapskih korskih sjedala ima tehničkih sličnosti, ali su to općenitosti uobičajene za vrijeme nastanka. Naime, većina površina obojena je jednostavnim načinom, izravnim nanošenjem boje na drvo, dok je samo oslik figura izveden klasičnom tehnikom tempernog slikarstva na dasci koje uključuje upotrebu preparacije i polimentne pozlate. S druge strane, izbor pigmenata se razlikuje: u Rabu na plavozelenim površinama nalazimo smjesu malahita i azurita,²⁰ a u Zadru je svjetloplava dobivena miješanjem ultramarina s olovnom bijelom, dok je zelena dobivena miješanjem auripigmenta s ultramarinom.²¹

Najuočljivija razlika u polikromiji zadarskih i rapskih korskih sjedala odnosi se na uljnu pozlatu koja se u Zadru nalazi obilno, na vegetabilnim ukrasima i grbovima, dok u Rabu nije nađena. Naravno, moguće je da su tragovi pozlate sačuvani, ali nisu zapaženi tijekom istraživanja, ili da su postojali, ali su tijekom vremena izgubljeni. Međutim, u Rabu se na mnogim plohama, poput grbova i bočnih stranica prema brodu, pojavljuje jednolična i jarka crvena boja, pa se može zaključiti da je razigravanje kromatske kompozicije u krupnom planu zamišljeno više suprotstavljanjem boje drva i jarke crvene nego kontrastom drva i pozlate.

Može se pretpostaviti da su kipići anđelčića u molitvi koji se nalaze u nišama, poput onih u Zadru, imali pozlaćene haljine. Premda danas na njima ne nalazimo pozlatu, na zaključak da su bili polikromirani tradicionalnom višeslojnom tehnikom, pa onda najvjerojatnije dijelom i pozlaćeni, navodi nas sačuvana dvoslojna kredna osnova koja se nanosi kad se želi postići vrlo glatka površina.²² Ovo je u skladu s Schleyerovom primjedbom da su figure u nišama nekoć bile pozlaćene, za koju ne znamo temelji li se na analogiji ili po sačuvanim tragovima pozlate koji su u međuvremenu izgubljeni. Schleyer također navodi da su poprsja bradatog muškarca sa sviticima na krajnjim (istočnim) pregradama obojena i djelomično pozlaćena, što također danas nije moguće vidjeti.²³ Za razliku od poprsja biblijskih likova u Zadru koji su bili oslikani i djelomično pozlaćeni, i to na preparaciji, proroci u Rabu koji se nalaze na pregradama između sjedala nemaju tragova polikromije. Pregrade su izrezbarene u orahovini,²⁴ plemenitom i ukrasnom drvu koje je i ovdje, kao i u Zadru, korišteno za one rezbarije na kojima se većim dijelom ili u cijelosti trebala isticati ljepota lakiranog drva. Kako bi odabir drva bio primjeren te da bi se izbjegla nepotrebna rastrošnost, koncept polikromije morao je biti određen prije početka drvorezbarskih radova.

Zbog slabe sačuvanosti oslika, nije moguće sa sigurnošću utvrditi je li polikromiju korskih sjedala u Zadru i Rabu izvela ista slikarska radionica, premda je više argumenata protiv te pretpostavke. Ivan Petrov iz Milana, vjerojatni autor polikromije zadarskih korskih sjedala, ukrasio je poleđinu sjevernog visokog sjedala u Zadru šablonom. Ti šablonom nanoseni cvjetovi i vitice mogu se prepoznati kao svojevrsan slikarski potpis, jer su nalik onima koje nalazimo na odjeći figura „Ugljanskog poliptiha” koji Emil Hilje također pripisuje ovom slikaru.²⁵ Oni, pak, nemaju ništa srodnoga viticama u Rabu koje su izvedene prostoručno, s karakterističnim kapljicnim proširenjima na završetcima listova.

Preinake

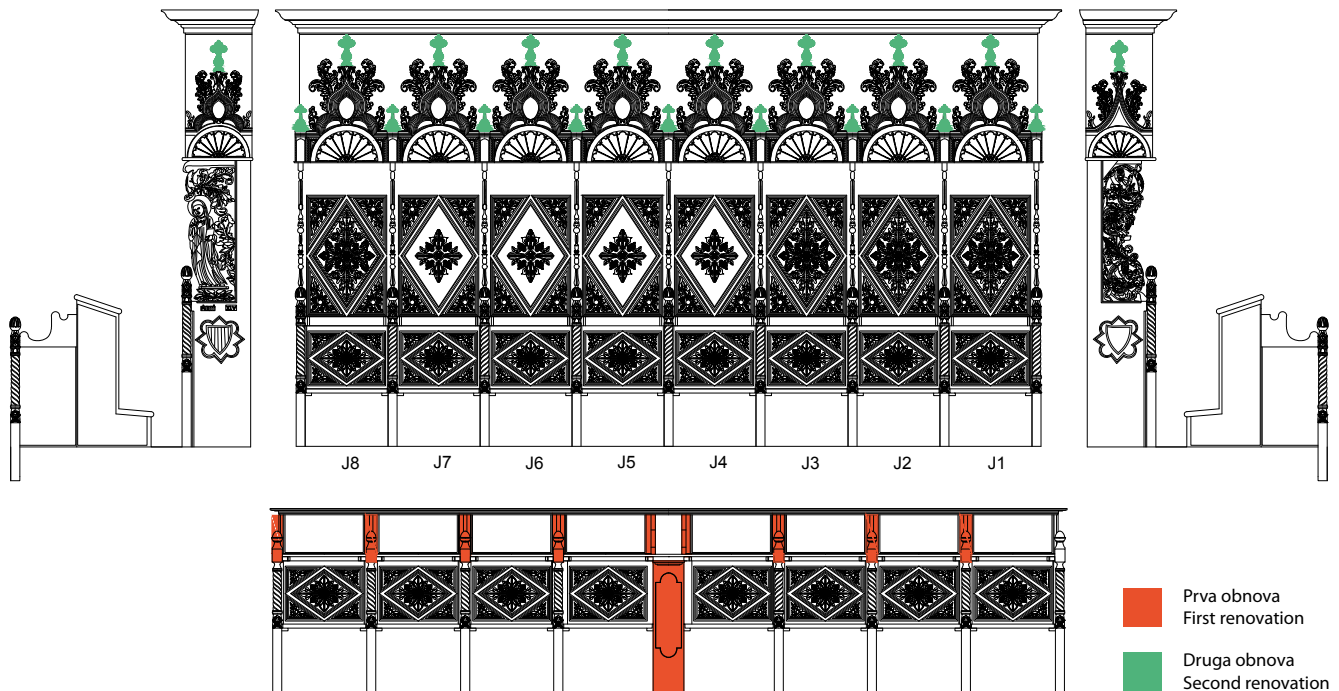
Pored preinaka kolorita jedna veća intervencija na korskim sjedalima zaslužuje posebnu pozornost, ponajprije zbog zanimljiva i uvjerljiva načina na koji su novi dijelovi uklopljeni u cjelinu. U toj su obnovi oba krila korskih sjedala u sredini dobila ormariće koji su po svoj prilici postali nužni za učvršćenje stalaka (pultova) za lek-

cionar ili antifonarij (*pulpitum, leturin*).²⁶ Da ormarići ne potječu iz vremena gradnje korskih sjedala može se zaključiti prema obliku ukлада, koje su srodne onima na poledinskoj drvenoj ploči menze ispod ciborija te prema poremećaju pravilnosti ćelija koje je umetanje ormarića izazvalo. Naime, kako su niska sjedala morala biti sužena da bi ukupna širina odgovarala širini visokih sjedala, rezbareni ukrasi na njima su prekražani i premiještani. Kako je drvena ploča koja zatvara menzu istovjetna izgledom i oblikovanjem detalja umetnutim ormarićima, uvjerljivo je zaključiti da je izvedena istovremeno i od iste stolarske ruke kao i oni. Menza ima inkrustirani mramorni antependij s prikazom sv. Kristofora, rad klesarskih radionica iz Rezzata koji se datira u drugu polovinu 17. stoljeća.²⁷ Poledinsku drvenu ploču mogli su *in situ* izvesti i domaći stolari, ali svakako u vrijeme montaže antependija. Stoga ovu prvu i najvažniju obnovu korskih sjedala smještamo u vrijeme njegova nastanka.

Više je srodnih preinaka koje se mogu povezati s umetanjem ormarića i stoga držati dijelom iste obnove (sl. 12). Rezbarene pregrade nižih sjedala zamijenjene su ravnima, ali istovjetnog obrisa, dok su rezbareni češeri na vrhu stupića zamijenjeni jednostavnim žirovima. Zamijenjen je dio polukružnih naslona nižih sjedala, s tim da su korištene neznatno tanje daske (4,5 cm umjesto 5 cm).²⁸ Te su preinake vjerojatno izvedene zbog velikog stupnja oštećenja dijelova koji su nadohvat ruke i stoga najviše podložni habanju. Ipak, zamisao o zamijeni pohabanih dijelova jednostavnijima, a sličnog obrisa, s konzervatorskog je gledišta iznimno zanimljiva i pomalo nalikuje strujama 17. stoljeća koje je Anđela Horvat zamijetila u kontinentalnoj Hrvatskoj i nazvala „oživljenim smislom za arhaično”.²⁹ Novi dijelovi, premda se jasno razlikuju od starih, uspješno su uklopljeni i ne nameću se pred gotičkim oblicima jer se ne dodaju nove ornamentalne invencije, već se stari oblici reinterpetiraju na spretn i suzdržan način, uz razumijevanje i poštovanje zatečenoga.

Drukčijeg su karaktera tokarene vaze koje su zauzele mjesto fijala na istacima visokih sjedala i u gornjem dijelu biskupskog sjedala. Ne samo da je riječ o posve

12.
Crtež s označenim dijelovima
dodanim u prvoj i drugoj obnovi
(izvor:Hrvatski restauratorski
zavod, M. Kamenar, 2018.)
Drawing with marked areas that
were added during the first and
second renovations

13.
Pogled na svetište (izvor: Knjižnica
Akademije likovnih umjetnosti,
inv. br. 3361, J. Wlha, 1899.)

View of the sanctuary

novom elementu nego se ističu pravilnošću poput industrijski proizvedene serije elemenata na kojima nema odstupanja u dimenzijama i obliku. To se ne kosi samo s karakterom ručno rezbarenih gotičkih rezbarija već se razlikuje i od ranije zamijenjenih, pojednostavljenih završetaka stupova koji se ipak međusobno razlikuju veličinom i u detaljima oblikovanja. Stoga, premda ostavljamo otvorenom mogućnost da vaze pripadaju istoj, prije spomenutoj obnovi, ipak smo skloniji vjerovati da je riječ o nešto kasnijoj restauraciji, i to prvenstveno zbog različita i manje senzibilna odnosa prema starini. U ovom se slučaju najbliža oblikovna srodnost može naći u metalnim ukrasima na kovanoj ogradi svetišta koji su slični tokarenim vazama, a gotovo identična oblika kao danas nepostojeći svijećnjaci s nižih sjedala, vidljivi na starijim fotografijama (sl. 13).

Iz jedne još kasnije obnove potječu neogotički svijećnjaci koji se mogu vidjeti na akvarelu Thomasa Grahama Jacksona iz 1884. godine (sl. 4) te na fotografijama

14.
Pogled na svetište (izvor: Knjižnica
Akademije likovnih umjetnosti,
inv. br. 3360, J. Wlha, 1899.)

View of the sanctuary

Josepha Wlhea iz Knjižnice Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu iz 1899. (sl. 13 i 14),³⁰ fotografijama Stanisława Noworyte iz Schneiderova fotografskog arhiva iz 1930. godine, te u prije spomenutim publikacijama Schleyera (1914.), Brusića (1926.), Ivekovića (1927.) i Karamana (1933.). Ti plošno oblikovani svijećnjaci postavljeni su u gustom rasporedu po cijeloj dužini klupa, na biskupko sjedalo, pa čak i na kapitele stupova u brodu crkve te se može pretpostaviti da je osvjetljenje prostora prije elektrifikacije bilo odista dramatično. Na crtežu Winfrieda Zimmermanna iz 1859. godine (sl. 3) nije prikazan istak iznad visokih sjedala, pa ne znamo jesu li u to vrijeme svijećnjaci već bili postavljeni.³¹

Najveće preinake doživjela su izdvojena sjedala. Klupi uz biskupsko sjedalo dodana je bifora, a sjeveroistočnom izdvojenom sjedalu trifora, te su obje natkrivene.³² Također, u dvije faze sa stražnje strane korskih sjedala nadograđeni su zatvoreni ormari. Ormari s ukladama omeđenim profiliranim letvicama dodani su sa stražnje strane obaju krila, a iznad južnog krila poslije je dodan i gornji nivo sanduka, izveden tanjim daskama i jednostavnije, bez profilacija.

Arhivski izvori osvrću se na stanje korskih sjedala, ali ne donose pouzdane podatke o provedenim obnovama. Jedna je restauracija gotovo sigurno uslijedila nakon što je biskup Dujam Zeno prilikom vizitiranja katedrale 1724. godine naložio da se na koru poprave sjedala za kanonike i prebendare,³³ ali ne znamo opseg te intervencije. Vjerojatno je riječ o učvršćivanju i zamjeni pojedinih dijelova te o prebojivanju, odnosno lakiranju klupa.

Zanimanje Središnjega povjerenstva za umjetničke i povijesne spomenike u Beču za rapske spomenike vidljivo je u nizu izdanja *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, ali se čini da nije urodilo stručnom obnovom korskih sjedala. U *Dalmatinskim spisima* 1910. godine sjedala se spominju kao srodna zadarskima te u jako lošem stanju i barbarski restaurirana.³⁴ Pretpostavljamo da se zadnji komentar ne odnosi toliko na dobro integriranu restauraciju iz 17. stoljeća koliko na kasnije obnove, osobito na dodatak nametljivih svijećnjaka koji su posve izmijenili gornji obris klupa.

U župnoj kronici koja se čuva u Župnom uredu u Rabu i u opsežnoj *Kronici samostana u Kamporu* koju je vodio fra Odorik Badurina spominju se različiti popravci u katedrali, ali se izrijeком ne spominje restauriranje korskih klupa. Tako se, primjerice, navodi da su 1748. godine zabilježeni stolarski radovi u sakristiji (izrada ormara, sjedala i klecala),³⁵ dok 1919. godine „obojadisaše kolone i kapitule – uljem”.³⁶ Opsežne obnove crkve izvedene su između 1933. i 1935. godine³⁷ i ponovno tijekom 60-ih godina 20. stoljeća.³⁸ Interes i briga za rapske umjetnine intenziviraju se nakon 1964., kada su „prema naredbi preč. Ordinarijata br. 520 od 1. VI 1964., trebale biti popisane umjetnine”, pa je nakon evidencije uslijedilo i restauriranje pojedinih predmeta.³⁹ U siječnju 1977. godine *Kronika* bilježi popravak klupa koje su „već imale slabi izgled”. „Klupe su oblanjane i premazane lakom za pod”, što su izveli Duttelo Bura i Kaštelan Jozo.⁴⁰ Ova se bilješka vjerojatno ne odnosi na korske klupe, već klupe u brodu ili u kapelama, jer bi tragovi blanjanja bili zapaženi u restauratorskim istraživanjima. Međutim, izvjesno je da su korska sjedala relativno nedavno premazana tamnom lazurou koja je još ljepljiva, a stražnja je strana prebojena ružičasto.

Promjene nastale što uslijed krađa i propadanja, što kao posljedica manjih zahvata obnove, mogu se tijekom 20. stoljeća pratiti uglavnom zahvaljujući fotografijama. Uklonjen je niz neogotičkih svijećnjaka s viših te svijećnjaci s pregrada nižih sjedala. Maskeroni su premještani, a figurice anđela u molitvi dijelom pokradene, nakon čega su ispražnjene niše ispunjavane gipsanim kipićima i drvenim skulpturicama Uskrslog Krista.⁴¹ Nedostajuće rezbarije na poleđinama visokih sjedala ispunjene su manjima koje su premještene s donjih, manje zamjetnih dijelova klupa, te su postavljene na nove ploče (sl. 15).

15.

Visoko sjedalo, detalj; veliki vegetabilni ukrasi u rombovima zamijenjeni su manjima, a sferni ukrasi u središtu školjki maskeronima (izvor: Hrvatski restauratorski zavod, Lj. Gamulin, 2015.)

High seat, detail; large vegetal ornaments in rhombuses have been replaced by smaller ones, and the spherical ornaments in the centre of shells by masquerons

Zaključci

S obzirom na logiku procesa gradnje može se zapaziti da dva krila korskih sjedala u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu nisu podizana usporedno. Također, čini se da je gradnja sjevernog sjedala trajala duže vrijeme, dok za južno to nije moguće utvrditi, ali se može pretpostaviti da je rad na njemu započeo poslije i dovršen brže. U prvotnoj polikromiji najizrazitije je suprotstavljanje boje drva i žarko crvenih ploha, ali uz jednobojne plohe nalazimo i jednostavne crteže. Polikromija se u karakteru i materijalima razlikuje od one koju nalazimo na srodnim korskim sjedalima Mateja Moronzona u zadarskoj katedrali i koju je moguće pripisati Ivanu Petrovu iz Milana. Kasnije su klupe višekratno jednobojno prebojene smeđim i crnim tonovima. Od većeg broja kasnijih preinaka najzanimljivija je obnova u kojoj su neki dijelovi klupa pojednostavljeni slijedeći obrise zatečenih ukrasnih rezbarija, a dodani su i ormarići za notne stalke. Prema oblikovanju tih novopridodanih dijelova moguće je obnovu smjestiti u drugu polovinu 17. stoljeća.

BILJEŠKE

- ¹ Godina 1445. istaknuta je na čeonj (zapadnoj) strani južnog krila sjedala, ispod lika Bogorodice. Na istoj strani ispod Bogorodice grb je obitelji Cernotta. Monogram autora urezan je na čeonj (zapadnoj) strani sjevernog krila korskih sjedala, ispod lika arkandela Gabrijela. Na istoj strani nalazi se grb obitelji Nimira. Na južnom krilu sjedala na zadnjoj pregradi s vanjske strane prema apsidi treći je grb sličan grbu obitelji Cernotta. Podijeljen je na pola, ali je motiv u gornjem dijelu namjerno oštećen te stoga nečitljiv. Na bočnoj zapadnoj stranici sjeverne izdvojene klupe, u donjem dijelu, nalazi se veći grb u kružnici, nepoznate pripadnosti.
- ² Konzervatorsko-restauratorska istraživanja provede su u Hrvatskom restauratorskom zavodu Ksenija Škarić i Vanesa Gjini. Pored restauratorskih istraživanja, provedena su također istraživanja arhivske građe te pregled starije fotografske dokumentacije. Tijekom istraživanja *in situ* uzeti su uzorci materijala koji su analizirani u Prirodoslovnom laboratoriju Hrvatskog restauratorskog zavoda. Stratigrafsku analizu provela je Marijana Jelinčić, analize vrste drva Margareta Klofutar, a identifikaciju pigmenta Domagoj Mudronja i Ena Topalović. Detaljne arhitektonske planove iscrtane na temelju mjerenja dijelova korskih sjedala i fotografija izradila je Maja Kamenar.
- ³ RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, (ur. Milan Pelc), Zagreb, 2009., 42. (Riječ je o prijevodu dopunjenog izdanja iz 1884. godine. *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens* prvi je put objavljen 1861. godine.)
- ⁴ THOMAS GRAHAM JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, vol. II, 1887., 218.
- ⁵ Akvarel se mogao vidjeti na izložbi „Thomas Graham Jackson – akvareli iz zbirke Muzeja grada Splita” u splitskoj Galeriji Dioklecijan, organiziranoj u sklopu znanstvenog skupa „Thomas Graham Jackson u Istri i Dalmaciji” (Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković, 22. – 25. 11. 2017.).
- ⁶ DAGOBERT FREY, Der Dom von Arbe, *Allgemeine Bauzeitung*, 3 (1912.), 88–96.
- ⁷ WILHELM VON SCHLEYER, *Arbe. Stadt und Insel. Ein Schatzkastlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden, 1914.; Schleyer, profesor na Visokom tehničkom učilištu u Hannoveru, u Rab je putovao 1910., 1912. i 1913. Rukopis je objavio u *Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen* 1913. i 1914., te ga proširio u spomenutom izdanju.
- ⁸ Schleyer drži da su klupe izrađene u hrastovini. W. VON SCHLEYER (bilj. 7), 81. Mikroskopskim analizama provedenim 2018. godine ustanovljeno je nekoliko vrsta drva, ali ne i hrastovina.
- ⁹ WILHELM VON SCHLEYER (bilj. 7), 81–86.
- ¹⁰ VLADISLAV BRUSIĆ, *Otok Rab. Geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg primorja*, Rab, 1926., 153.
- ¹¹ ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ, *Bau-und Kunstdenkmale in Dalmatien, VI: Die Inseln Rab-Hvar-Korčula (Arbe-Lesina-Curzola)*, Wien, 1927., 4, 6 - 7.
- ¹² LJUBO KARAMAN, *Umjetnost u Dalmaciji. XV. i XVI. vijek*, Zagreb, 1933., 146–147.
- ¹³ CVITO FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, Split, 1959., 78–79, 174–175. Ivo Petricioli isti ugovor objavljuje u cijelosti 1972. godine. IVO PETRICIOLI, *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike*, Zagreb, 1972., 121.
- ¹⁴ IVO PETRICIOLI, Zapažanja o drvenoj gotičkoj skulpturi u Rabu, u: *Rapski zbornik*, Zagreb, 1987., 313–319.
- ¹⁵ IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 316.
- ¹⁶ BARBARA ŠPANJOL PANDELO, Prilog poznavanju djelovanja Mateja Andrijina Moronzona, *Ars Adriatica*, 6 (2016.), 103–120. Ista autorica prva je skrenula pozornost na loše stanje korskih sjedala u Rabu, i to na znanstvenom skupu *Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove* održanom 27. – 28. rujna 2013. u Splitu i Trogiru u organizaciji Međunarodnog instituta za restauriranje povijesnih i umjetničkih predmeta IIC – Hrvatske grupe i Instituta za povijest umjetnosti – Centra Cvito Fisković, što je poslije rezultiralo konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima i konzerviranjem klupa.
- ¹⁷ Plavozelena boja smjesa je azurita i malahita, a crvena je cinober. HRZ, Laboratorijsko izvješće br. 224/2018.
- ¹⁸ HRZ, Laboratorijsko izvješće br. 230/2018.
- ¹⁹ Na korskim sjedalima u zadarskoj katedrali također ispod rezbarije nalazimo polikromiju, ali je tamo riječ o jednobojnim ploham bez crteža. BARBARA ŠPANJOL PANDELO – KSENIJA ŠKARIĆ, Korske klupe u zadarskoj katedrali sv. Stošije, *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5 (2014.), 81–96, 83.
- ²⁰ Azurit i malahit često dolaze zajedno u mineralu koji može biti vrlo dekorativan dvobojni poludragi kamen.
- ²¹ BARBARA ŠPANJOL PANDELO – KSENIJA ŠKARIĆ (bilj. 19), 88.
- ²² Donji debeli sloj sadržava gips i olovnu bijelu, a gornji tanki samo olovnu bijelu. HRZ, Laboratorijsko izvješće 371/2018.
- ²³ WILHELM VON SCHLEYER (bilj. 7), 83.
- ²⁴ HRZ, Laboratorijsko izvješće br. 230/2018.
- ²⁵ EMIL HILJE, Zadarski slikarski krug u drugoj četvrtini 15. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 29/1 (1990.), 33–48; EMIL HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb, 1999., 94–110.
- ²⁶ Sada su na njihovim mjestima barokni svijećnjaci, ali rupe na vrhu i pregradama ormarića upućuju na to da su trebale držati teži predmet učvršćen na dugačkoj motci.
- ²⁷ MILJENKO DOMIJAN, *Rab. Grad umjetnosti*, Zagreb, 2007., 106.
- ²⁸ Razlika u debljini vjerojatno je slučajna, odnosno korištena je dostupna građa. Ti su noviji nasloni nešto užji, a zasječeni ukras na bokovima je uzak i ravan, a ne polukružno zaobljen.
- ²⁹ ANĐELA HORVAT, *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975., 117–128.
- ³⁰ Joseph Wlha (1842. – 1918.) kao dopisni član Središnjega povjerenstva za umjetničke i povijesne spomenike u Beču na putovanju

Dalmacijom fotografirao je našu graditeljsku i arheološku baštinu, a fotografiranje 1899. godine vjerojatno je bilo povezano s kampanjom snimanja dalmatinske baštine i izlaganja na svjetskoj izložbi. URL = http://www.alu.unizg.hr/alu/cms/front_content.php?idart=1862 (13. 8. 2018.) Zahvaljujemo Žani Matulić Bilač i Franku Čoriću koji su nas upoznali s ovim izvorom.

- ³¹ Iz istog su razloga vaze nacrtane kao tokarene u punom volumenu, a ne reljefno. Zimmermannov crtež pokazuje i druge slobodne interpretacije. Niska sjedala imaju osam sjedalice, ali visoka samo sedam, premda ih je ustvari jednak broj. Svi vrhovi stupića niskih sjedala prikazani su kao glatki, jednostavni žirovi, premda je krajnji uz brod bio zadržan u negdašnjem, razvedenom obliku češera. Njihove baze i pregrade između niskih sjedala na crtežu su prikazane bogato rezbarene, iako su istovremeno s češerima zamijenjene jednostavnijim oblicima.
- ³² Petricioli drži da su ove preinake po karakteru srodne neogotičkim ukrasima (svijećnjacima). IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 313. Ovo je vrlo teško utvrditi samo s fotografija, a svijećnjaci više ne postoje.
- ³³ „Ordinavit ut in choro repparentur sedilia canonicorum et mansionariorum.” Rab: Arhiv b. n. biskupije, X, 78, 79; također Arhiv Samostana sv. Bernardina u Kamporu, Odorik Badurina, *Kronika samostana u Kamporu*, III, 237, 16/5.

- ³⁴ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-958 – Carski kraljevski ured za zaštitu spomenika kulture. Dalmatinski spisi (fond), kutija 3 (11) Mapped 2, 5076/2010, N 381, Zadar, 19. kolovoza 1910. „Il coro in legno intagliato dal XV secolo, simile di forma, non di grandezza, a quello del Duomo di Zara, e in pessimo stato di conservazione e subi barbari restauri.”
- ³⁵ Arhiv Samostana sv. Bernardina u Kamporu, *Kronika samostana u Kamporu*, III, 266, II-1/5. Vidi također: BOJAN GOJA, Pietro Sandrioli indorador iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku, *Ars Adriatica*, 3 (2013.) 159–174, 173. Sakristijski namještaj iz ovog doba nije sačuvan pa ne pruža mogućnost usporedbe.
- ³⁶ Arhiv Samostana sv. Bernardina u Kamporu, Index kronike Kampor, 355.
- ³⁷ Župni ured Rab, *Cronicon župe Rab*, bez broja stranice; Arhiv Samostana sv. Bernardina u Kamporu, Index kronike Kampor, 355.
- ³⁸ Župni ured Rab, *Cronicon župe Rab*.
- ³⁹ Župni ured Rab, *Cronicon župe Rab*.
- ⁴⁰ Župni ured Rab, *Cronicon župe Rab*, bez broja stranice.
- ⁴¹ Petricioli spominje dva kipića Krista, ali je sada sačuvan samo jedan. IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 316.